

Православних Церков, причому найбільш далеку від національних традицій, може не лише погіршити релігійну ситуацію в Україні, а й негативно вплинути на її суспільно-політичний розвиток, а відтак і національну безпеку, зокрема, поглибивши напругу і протистояння в суспільстві.

В будь-якому разі перспективи здобуття церковної єдності в Українському православ'ї знову відсуваються в далеку, фактично, вже примарну перспективу.

2. Московсько-Православна цивілізація та її сліди в Україні

Тема, що пропонується до розгляду, має свою особливу значущість. Важлива як історична даність доленосної ваги, вона дедалі частіше і нагальніше постає як дилема дня сьогоднішнього, есплікуючись на життєві реалії загальнодержавного значення. Достатньо згадати відзначення 1020-ліття Хрещення Руси-України або візити патріарха Російської Православної Церкви Кирила в Україну 2009 та 2010 років, щоб в тому наочно пересвідчитися. Адже саме ці сутнісно важливі події оприявнили глибинну незіставність підходів, поглядів, позицій та оцінок як на історичне минуле українського та російського народів, так і на потреби їх нинішнього чи ж перспективи майбутнього розвитку. Відмінністю підходів до з'ясування наслідків кількавікового перебування переважної більшості українських земель під державним скіпетром Російської імперії (як і в складі СРСР!) позначений також науковий доробок учених різних галузей гуманітарного знання, який уже встиг скластися у певні дисциплінарні модули з їх історичними, лінгвістичними, етнологічними, культурологічними, політологічними, богословськими та релігієзнавчими специфікаціями. При цьому, не зважаючи на всебічне осмислення різномірних аспектів українсько-російського минулого, яке мало б сприяти зближенню позицій, нерідко впадає у вічі принципова порізненість оцінок та висновків, одні з яких вибудовуються на позитивному базисі українсько-російських відносин, тоді як інші зводяться до наголошення їхньої згубності. Як наслідок, проблематичний дискурс теми уже встиг зростися з раціями спекулятивної властивості, немало з яких перетворилися на політико-ідеологічні аргументи непримирених і, що найприкріше, непримирених опонентів.

Що ж до правомірності використання терміну «цивілізація» в його конкретному співвіднесенні, то, не вдаючись до його обґрунтування, тільки зазначимо, що в науці нині розрізняють універсалістські, стадіальні та локальні цивілізаційні типи, в контексті яких важливо усвідомлювати, що:

- згідно з універсалістським трактуванням, цивілізація є способом «негентропійної самоорганізації великих соціальних систем, які

шляхом свідомого регулювання обміну речовин, діяльності та інформації всередині системи та з оточуючим природним середовищем забезпечують їх структурну стійкість супроти зовнішніх подразників та внутрішніх флуктуацій»²⁸³;

- стадіальний підхід зводиться до виділення цивілізації як певної стадії чи етапу розвитку суспільства, а саме «найвищого досягнення даного соціального організму і одночасно початку його деградації та відмирання»²⁸⁴;
- в парадигмальних межах локальної цивілізації кожний народ виступає носієм окремої цивілізації на тій підставі, що, як на те зокрема вказує Н. Данилевський, «засади цивілізації одного культурно-історичного типу не передаються народам іншого типу».²⁸⁵

А це означає, що наявність кількох підходів до вивчення цивілізації утруднює віднесення її московсько-православного аналогу до одного з представлених типів і з необхідністю зобов'язує зазначити, що кожний із них криє певні ризики, виходячи з яких:

- перший підхід дає привід для поділу народів на цивілізовані і нецивілізовані, що в історичній практиці Європи стало поштовхом до колоніальної експансії та її виправдання;
- стадіальний підхід нерідко посилює есхатологічні настрої, бо повсякчас асоціюється з калейдоскопічною швидкоплинністю смерті старого та народження нового і тим зумовленою приреченістю на небуття;
- локальне розуміння цивілізації імпонує тим, що фактично синонімізує національне й цивілізаційне начала, фактично ототожнюючи їх, однак наголошення локальної самотності кожної з цивілізацій породжує небезпеку переведення особистісних амбіцій чи ж корпоративних інтересів у цивілізаційний формат з усіма наслідками, що з цього випливають.

Хоча, враховуючи, що мовиться про кількавікову історичну тяглість та генетико-типологічний зв'язок цілого комплексу ідеологем, під Московсько-Православною цивілізацією природніше було б розуміти той культурно-історичний тип, що виступає останньою, завершальною стадією формаційного розвитку, тобто тим його етапом, класичне визначення якому дав свого часу О. Шпенглер: «Цивілізація є завершенням. Вона йде назирці за культурою як становлення за посталим, як смерть за життям, як стагнація за розвитком, як

²⁸³ Новикова Л. И. Цивилизация как идея и как объяснительный принцип исторического процесса // Цивилизации. Выпуск I. / Отв. ред. М. А. Барг. – М., 1992. – С. 17.

²⁸⁴ Мацюк Д. В. Проблема цивилизационной идентичности и религиозный фундаментализм как проявление традиционного мышления // Сознание и социальная реальность. – Луганск, 2004. – С. 360.

²⁸⁵ Данилевский Н. Я. Россия и Европа. – М., 1991. – С. 91.

духовна старість та скам'яніле й каменіюче світове місто за владою землі та дитинством душі. ... Вона неминучий кінець; до неї приходять з глибокою внутрішньою необхідністю всі культури».²⁸⁶

Воднораз, дотримання погляду, згідно з яким цивілізації народжуються і вмирають, постають, розвиваються, сягають апогею свого розвитку і вступають у період неминучої кризи та неunikного занепаду, як і увага до тієї рефлексії, що властива нинішньому переживанню поточних подій, змушує визнати, що йдеться про найбільш уразливу та апокаліптично тоновану фазу суспільно-політичного розвитку, який позначений неабияким сум'яттям та поліфонізмом сприйняття та оцінки перебіжних подій. «По-перше, – зазначає з цього приводу Л. Мойсеева, – з'являються «архаїсти», які намагаються повернути минуле, те, що відійшло та відходить. По-друге, з'являються «футуристи», які намагаються силоміць (мечем) повернути і затримати події. По-третє, – «байдужі стоїки», які відсторонено споглядають за всім, що відбувається, вони стоїчно налаштовані дожити до кращої пори. По-четверте, неминучі переображені релігійні спасителі, що знайшли опору в Бозі. Ось цей четвертий шлях, шлях переображення, за якого мета й цінності переносяться в надчуттєве «царство Боже», з града земного до града Небесного як заповітної межі розвитку людини та цивілізації, і є, на переконання А. Тойнбі, тим єдино правильним шляхом шестя, що його обрали, на відміну від перших трьох типів, страдники з ласки Божої».²⁸⁷

Зміщення цих розмірковувань в площину виокремлення та аналізу загальноцивілізаційних закономірностей або з'ясування особливостей цивілізаційного поступу на нинішньому етапі розвитку людства, який характеризується зростаючою інтенсифікацією глобалізаційних процесів та посиленням фундаменталістських тенденцій як реакції на них, чи ж, скажімо, акцентуація ідеї самотності цивілізації, що знайшла якнайповніше відображення в дослідженні С. Хантігтона «Зіткнення цивілізацій» і з цілковитим на те правом може стосуватися її московсько-православного інваріанту, а вже поготів постулування комунікаційно-герменевтичної теорії, в якій символ та його інтерпретація покликані коли не зняти, то в кожному разі мінімізувати неunikність міжцивілізаційного конфлікту і в той спосіб прислужитися усаденню принципу толерантності в практиці міжнародних взаємин, видаються надзвичайно слухними. Бо, крім іншого, вони дозволяють якомога адекватніше прочитати знаки часу, збагнути де ми і що з нами відбувається. Але реалізація такої потреби наразі минулася б з нашим конкретним завданням, що органічно впливає із заявленої теми і має на меті лише оприявити відлуння новітніх віянь Московсько-Православної цивілізації в сучасній Україні.

Тому, не зосереджуючись на тому, чи становить Московсько-Православна цивілізація виняток з-поміж інших, як і не піддаючи сумніву запевнення тих авторів, які схильні думати, що на неї іще чекають справжня

²⁸⁶ Шпенглер О. Закат Европы.- Т.1. – М., 1993. – С. 4.

²⁸⁷ Цит. за кн.: Мойсеева Л. А. История цивилизаций. – Ростов на Дону, 2000. – С. 21.

молодість та процвітання, тільки зазначимо, що послуговуватимемося цим терміном як операційним поняттям для означення того культурно-історичного типу, постання якого спричинено виходом на історичну арену Великого князівства Московського у XIV столітті і який в своїй трансформаційній специфіці різною мірою тематико-проблематичної дотичності співвідноситиметься з Московським царством, Російською імперією, Союзом Радянських Соціалістичних Республік та нинішньою Російською Федерацією.

Що ж стосується хронологічних вимірів постання й розвитку Московсько-Православної цивілізації, то її початки, з природи речі, не можуть заступати фактичну межу прийняття християнства, яке в хронотопі своєї історичної тяглості припадає на XII – XIII століття. Тоді як нижня часова межа нами свідомо не обмежуватиметься, позаяк йдеться про існуючу цивілізацію, яка нині в імені своїх російських презентантів вживає всіх зусиль, аби знову утвердитися в ролі світового гегемона, в тому числі, а можливо й передусім, на пострадянському просторі. При цьому самим фактом хронологічні початки виявлення впливу та відгону Московсько-Православної цивілізації в Україні мали б збігатися з часом перебування її народу під протекторатом Російської імперії, а в певному сенсі і в складі СРСР з тим, однак, застереженням, що Наддніпрянина та Лівобережна Україна ввійшли до складу Росії з підписанням Переяславської угоди 1654 року, а Волинь та Галичина в адміністративно-юридичному сенсі були підпорядковані Росії лише у 1793 році. Припинення існування СРСР та наступне проголошення Україною державної незалежності в цьому сенсі мали б стати рубіжними датами. Проте, після кількох років історичної невизначеності та сум'яття, в Росії як презентанта Московсько-Православної цивілізації розпочалися процеси та відродилися тенденції, що спрямовані на відновлення неоімперського курсу з усіма заходами та засобами, які з того випливають. А це означає, що мірою дослідницької необхідності нами враховуватиметься як все, що передувало початку об'єднавчого процесу 1654 року чи ж триває як даність на нинішньому етапі російсько-української взаємодії.

Самозрозуміло, що сама настанова означити сліди та вказати на віддуння Московсько-Православної цивілізації у вирі державотворчого життя сучасної України не уявляється можливою без чіткого розмежування питомо українського та властиво російського в їх конкретних цивілізаційних експлікаціях. У цьому зв'язку маємо насамперед вказати на найприкметніші ознаки Московсько-Православної цивілізації, константними величинами яких виступають:

- ідея «збирання руських земель», духовно-ідеологічне обґрунтування яких включає цілий комплекс імперськи узасаднених та настійно культивованих положень;
- сакралізація держави на чолі з монархом, московським царем – носієм вищих цінностей, великим «божественним споспешником

истин, височайшим исходатаем благоверия, мудрым изыскателем святых правил божественного закона»²⁸⁸.

- православ'я як єдино істинне віровчення з усіма наслідками, що з того випливають;
- теорія «третього Риму», згідно з якою два перших Рима, тобто Рим та Константинополь, зрадили істинному християнському благочестю, а Москва залишається його єдиним довічним охоронцем;
- симфонія світської та церковної влад, що була покликана якомога ефективніше втілювати в життя імперські ідеологеми, які знайдуть своє теоретичне завершення в Уварівській триєдності: «Самодержавність – православ'я – народність» і фактично стануть засадничими принципами русифікаторської політики російського самодержавства;
- соборноправність, релігійною домінантою якої виступало освячення православної давнини, її віросповідної первісності та неушкодженості.

Ну а що з тих ідеологем впливало або як вони еволюціонували в історії становлення Московсько-Православної цивілізації, дозволимо судити з ключових положень, що їх унаочнив як базові стратегії російського історичного мислення Е. Кінан у своїй книзі з промовистою назвою «Російські історичні міфи»:

- «Московська держава, серцевина і шаблон для наступних Російської і радянської імперій, виникла навколо Москви у XIV ст. як основний і прямий спадкоємець політичної та національної спадщини Київської держави.
- Саме усвідомлення цієї спадкоємності й мотив відтворення колишньої київської єдності спричинили першу московську експансію на сусідні руські князівства, відому як «збирання руських земель».
- Московські князі виступали провідниками всієї російської нації (під якою більшість росіян, якщо не роблять окремого застереження, розуміють також українців і білорусів), що великою мірою було обумовлено їх визначальною роллю в національно-визвольній боротьбі проти татарського панування (традиційно званого «татарським ігом»).
- У цій і подальшій боротьбі московські князі політично вигравали від тісної співпраці з верхівкою національної православної церкви, яка була вірним носієм і охоронцем візантійської культурної традиції – церковної та політичної.
- Зокрема, саме Церква пропагувала ідею Росії як «третього Риму», згідно з якою після занепаду Риму та Константинополя Москва

²⁸⁸ Делекторский Ф. Флорентийская уния (по древнерусским сказаниям) и вопрос о воссоединении церквей в древней Руси // Странник. – СПб., 1893. – № 11. – С. 454.

успадкувала всесвітньо-історичну відповідальність християнського царства.

- Саме поєднання ідеї антитатарського хрестового походу з почуттям християнської доленосної місії надихала перше велике московське завоювання неруських територій – Казані та Астрахані в середині XVI ст.
- Пізніше завоювання Білорусі й приєднання України були виразом туги за втраченою єдністю київських часів, але цю експансію надихала також релігійна занепокоєність долею православного населення цих земель».²⁸⁹

При цьому маємо неодмінно враховувати, що, складаючи частину того цивілізаційного утворення, яке нині називаємо Московсько-Православною цивілізацією, український народ більшою-меншою мірою підпав під впливи вищеозначених ідеологем. Понад те, не будучи безпосередньо причетним до причин виникнення Московсько-Православної цивілізації, він в імені своєї як духовної, так і світської еліти на певному етапі історичного розвитку таки прислужився її усталенню, а відтак і легітимації того погляду, згідно з яким, послуговуючись визначенням Ю. Павленка, «загальноросійська і українська культури з їх обслуговуючими мовами співвідносяться між собою не як дві національні культурно-мовні форми (французька і німецька чи польська і чеська), а як цивілізаційна та етнонаціональна (як, скажімо, в Індії санскритомовна, з одного боку, а з другого – посталі на національних мовах хінді, урду, бенгалі та ін.)».²⁹⁰

Про практичний вислід такого розуміння, що ним ревно переймалися як владоюмущі сфери Російської імперії, так і радянські можновладці, написано багато і торкнувся він мало не всіх сфер українського життя, що в ширших засягах потребує вирозумлення на цілому комплексі питань першорядної важливості. А больових точок цієї проблематики в її українсько-російському розрізі існує подостатком.

Йдеться про політику – в пам'яті зринають імена Івана Мазепи, Пилипа Орлика, Петра Калнишевського, Степана Бандери, Симона Петлюри або злощастя, пов'язані з ліквідацією козацтва, розкуркуленням, причинами голодоморів 1921/1922, 1932/1933, 1946/1947 років, масового терору 30-х років XX століття, нищенням квіту нації внаслідок класово-ідеологічних чисток та боротьбою з інакодумством.

Не краще складалося й у сфері культури. Згадати б ганьбліві факти та акти, що стосувалися ставлення до української мови та літератури: уже за царя Олексія Михайловича, тобто зразу ж після вікопомного возз'єднання України і Росії, у вогнищах палатимуть «за слог еретическій» твори П. Могили, І. Галятовського, Л. Барановича, І. Гізеля. А вслід за тим, з подиву гідною черговістю високими монаршими указами Петра I заборонятимуться

²⁸⁹ Кінан Е. Російські історичні міфи. – К., 2001. – С.18.

²⁹⁰ Павленко Ю.В. Восточнохристианская цивилизационная система // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2001. – №4. – С. 58.

українське книгодрукування (1720 р.), через 34 роки, а саме в 1754 році, до такого ж заходу вдасться Катерина II, заборонивши викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії. На 1863 та 1876 роки припадає вихід у світ відповідно Валуєвського циркуляру та Емського указу, до яких також приклалася августійша рука російський царів. Як покаже час, поява нових престолонаступників цій ситуації не зарадить: 1884 роком датується ще одне монарше розпорядження – про закриття українських театрів, а наступного 1885 року ці обмежувально-заборонні заходи поширяться і на українську книгу. Щоправда, революційні потрясіння, початок яким буде покладено 1905 року, внесе певні корективи в національну політику Російської імперії, але ненадовго: вже 1914 року з'явиться указ про скасування української преси, а національне піднесення, черговим відрухом якого стане революція 1917 року, заступить хвиля класового терору та державних репресій.

Та хіба йдеться лише про людей?! (Хоча про них насамперед!). Адже не тільки, скажімо, тортуруватимуться вчені та митці, але й вилучатимуться їхні твори з наукового або мистецького обігу. Зокрема, до числа заборонених буде віднесено доробок українських письменників, літературознавців, істориків літератури, в тому числі твори М. Грушевського, О. Огоновського, Б. Лепкого, С. Єфремова, М. Зерова, А. Шамрая, М. Возняка.²⁹¹

Відтак, повчальна й застережлива історія українсько-російських відносин, а конче потрясаючий досвід ХХ століття з його апокаліптикою російських революцій 1905 та 1917 років, братовбивчого вигубу громадянської війни, двох світових воєн, ареною яких у переважній більшості стали землі Росії та України, а між тим і по тому жахаючі наслідки трьох голодокосів, масового терору 30-х років м. ст., повоєнні чистки рядів комуністичної партії, боротьба з інакомислієм, інтернаціоналізація життя в його русифікаторській подобі... мали б стати частиною народної пам'яті, навчити обачливості й завбачливості усіх, хто здатний мислити і хто розуміє: про яку б модель імперії чи союзу в її російських втіленнях не йшлося і якими б гаслами не послуговувалися їхні ідеологи, сутність залишалася однією і тією ж і зазвичай зводилася до ненастанних пошуків класових ворогів, судових вироків без суду і слідства, гучних процесів, ідеологічних шельмувань, а з тим до тиранії, вигубу, тортур та масового терору.

Як, до речі, така схильність ідеологічних ревнителів радянської влади позначилася, зокрема, на долях презентантів та логіці дискусій, що тривали в Україні 20-х – початку 30-х років ХХ ст. і мали доволі широку гаму тематико-проблематичних експлікацій, варто також не тільки знати, але й обов'язково враховувати. Бо з тими або іншими обмовками, застереженнями та специфікаціями, тогочасні літературні суперечки з приводу українізації досить швидко переросли свій культурно-мистецький формат і сміливо можуть бути віднесені до варіацій на тему цивілізаційної визначеності. Принаймні гасла «Геть від Москви!», як і орієнтація на «психологічну Європу», викличуть не

²⁹¹ Дончик В. Г. Вступ // Історія української літератури ХХ століття. – Кн. 1 (1910 – 1930-ті роки) / За ред. В. Г. Дончика. – К., 1993. – С.3 – 4.

тільки жорстку ідеологічну реакцію, але й спричинять тотальне нищення цілої генерації української інтелігенції. Поєднуючись у пам'яті старших поколінь українського письменства із перейняттями романтикою вітаїзму та жагою творчого ренесансу, вони й тепер відлунюють у нашому непевному сьогодні цілою феєрією як світлих творчих сподівань, так і тужливими рефлексіями по невинно репресованому та вигубленому квіту української нації, з хіба тією різницею, що:

- тоді смислові акценти численних дискусій мали класове ідеологічне забезпечення за авангардної ролі вождів союзу робітників та селян, а нині знову поклоняються культурі «золотого тільця»;
- тоді «щастям» народів опікувалися керманічі пролетаріату, а нині цю опіку взяли на себе кормчі корабля спасіння;
- тоді з власниками товстого гаманця та церквою як реакційною силою зводилися важкі рахунки, тепер перші з них герої дня, а другі, кадячи фіміам володарям матеріальних статків, повертаються в життя соціуму в ореолі мучеників і страдників за віру;
- тоді народне сумління було спокушене ідеалами свободи, рівності, братерства й солідарності, нині благословляється єдність, в обіймах якої вже не раз задихалася національна субстанція зневолених народів за імперського благоденствія.

Що ж стосується церковно-релігійної сфери життя України в її історичному розрізі, то на неї також наклала незгладний відбиток Московсько-Православна цивілізація. Характер возз'єднання Уніатської Церкви з Православною у 1839 та 1946 роках, правові обмеження римо-католиків та протестантів різних деномінацій, нещадна боротьба з сектантством, жорстка русифікаційна політика щодо іногородців, то далеко неповний перелік заходів російського самодержавства начолі з РПЦ, які можуть бути поставлені на карб релігійному сумлінню, і тих, хто безпосередньо опікувався їхньою реалізацією, і тих, хто нині вважає такі дії виправданими ортодоксальною доцільністю чи ж імперськими інтересами.

При цьому, зважаючи на трагізм історичного перебігу українсько-російських взаємин, сумління багатьох сучасників і з числа українців, і росіян гнітить (а іноді й бентежить!) той факт, що за всієї ідеологічної незіставності, яка різнила державний провід Російської імперії та Радянського Союзу, пристрась до пошуку ворогів чи то імперії, чи то радянського народу була зведена мало не до маніакальної першопотреби, а боротьба з «інакомислієм» завжди відзначалася особливою жорстокістю. Мабуть, через те суворим вироком Російській імперії за нею проваджену політику національного уярмлення було тавро «тюрми народів», а кінець радянської імперії був позначений актом подиву гідного самовикриття: ідеологічні рятівники Союзу РСР на етапі його невідворотного розвалу пропагуватимуть «соціалізм з людським обличчям», даючи в той спосіб привід і підстави для розвінчання нелюдської сутності існуючого ладу.

Шокуючою правдою є й те, що, принісши в жертву великодержавному молоху мільйони життів, як духовний, так і світський провід обох народів не знайшов за потрібне покаятися у скоєних безчинствах, наругах та злодіяннях, залишаючи чималий смисловий простір для сум'яття та подальших наукових рефлексій. Понад те, нинішнє зростання ностальгії за реставрацією імперії, в якій би формі вона не замислювалася і як би не обгрунтовувалася, а вже поготів суспільна підтримка проекту «русского міра» з боку певної частини громадян України могли б бути віднесені до розряду нонсенсу, якби не мали своїх історичних аналогій та не супроводжувалися вже добре знаними альянсами. На природне в цьому випадку питання: «Чому так є і що мало б братися до уваги насамперед?» – скласти відповіді непросто. Адже, певно, йдеться про те, що проросло в національну свідомість, становить стереотип чи стереотипи мислення, а, можливо, є ментальним проявом, тією архетипною даністю чи, радше, вдачею, на яку є чулими і провідна верства, і суспільний загал російського народу, а також ті з громадян України, які такі чи схожі погляди поділяють. А це, між іншим, означає, що, проявляючи чулість на людські слабкості, маємо зважати й на силу звички, і на прищеплені за майже триста п'ятдесят років життя в одному й тому ж державному утворі стереотипи історичного мислення, і на засоби виховного впливу в їх сьогоднішніх імплікаціях, і, що найголовніше, рахуватися з тим, що українсько-російські відносини на міжлюдському рівні - це не тільки тісні дружні чи приятельські взаємини величезного людського ареалу, але й родинна спілка доль сотень тисяч громадян. Релігійний фактор, його православний вимір у цьому зв'язку видається надзвичайно важливим. У кожному разі, його недооцінка здатна понизити, а то й нівелювати конечну доцільність будь-яких наукових розумувань з приводу Московсько-Православної цивілізації та її відгомону в перебіжному житті сучасної України, позаяк стосується сакральної сфери життя соціуму.

А це, між іншим, означає, що, не з'ясувавши природу та характер Московсько-Православної цивілізації, як і «секрет» притягальної сили до тих, хто свого часу зібрав під російським скіпетром народи Сибіру і Далекого Сходу, Середньої Азії та Кавказу, сусідньої Фінляндії і віддаленої Монголії, вільнолюбивих Польщі, Литви, Латвії, Естонії, Білорусії, України..., тобто зігнорувавши інтенції російських самодержців, чиїми цільовими зарядженнями було об'єднано в межах однієї держави конгломерат народів напрочуд різних мов, культур, релігій і навіть цивілізацій, а вже поготів, не визначившись у сутності тієї особливої пристрасті до завоювання, або, кажучи мовою російської дипломатії, до збирання та підпорядкування «руських» і зовсім неруських земель, ми не зможемо конечно вирозумітися на надважливому питанні нашого сьогочасного буття. А воно з природи та у відповідності до характеру свого історичного вияву передбачає розгорнуту й однозначну відповідь на шерех питань небуденної властивості, з-поміж яких і такі: «З ким, власне, маємо справу в субстанційній особі північно-східного сусіда? Чому пристрасть до експансії мало не всього, де не тільки коли-небудь

ступала російська нога, але й чого лишень сягала вигадлива на виправдання думка російського завойовника, проявлялася в крайній зневазі супротивника та жорстокому поводженні з переможеним? Чому «быль царей и явь большевиков» або, конкретніше, те, що відбувалося за царювання Івана Грозного, Петра I, Катерини II..., є печаттю того ж самого духу та виявом тієї ж системи, які з подиву гідною послідовністю спостерігаються і за радянського урядування В. Леніна, Й. Сталіна, М. Хрущова, Л. Брежнєва, «незважаючи на інші назви, титули і однострої»?²⁹² І з чого, нарешті, українці мали б нині, передусім, виходити, дбаючи про розбудову нової архітектури українсько-російських взаємин та яку роль мав би посідати церковно-релігійний фактор у державотворчому процесі розвитку сучасної України?

Певно, що така постановка питання в долі кожного підкореного Росією народу, як і в кожного його представника, відлунює по-своєму: одним із них уже вдалося вивільнитися з-під імперського тягаря, інші уже призвичаїлися жити в такий спосіб і не мислять себе інакше, треті ведуть нерівну боротьбу за суверенне право жити так, як вони вважають за потрібне... Нам же при цій нагоді хіба що випадає зауважити, що будь-які інтерпретації історичного минулого, в тому числі і його українсько-російських візій, потребують адекватного контексту. Та й називати речі слід таки своїми іменами. Бо пояснювати, скажімо, агресивну експансіоністську політику Росії «братолобною» лексикою нашого часу, тобто в той поняттєвий спосіб, що, мовляв, як іронічно зауважує Є. Гуцало, йдеться про «активні інтернаціональні почуття, що історично глибоко закорінені в народних масах»²⁹³ або ж повторювати вслід за акад. Д. Лихачовим те, що, ніби, «притягательные силы к другим народам, особенно слабым, малочисленным, помогли России сохранить на своих пространствах около двухсот народов»,²⁹⁴ то означає свідомо не тільки економити на правді чи ж лукавити, але й ображати сумління мільйонів громадян, які нині в переважній більшості обізнані на останніх наукових досягненнях в царині гуманітарного знання і мають достатній рівень національної свідомості та інтелектуального розвитку, аби відрізнити авторитетно пропаговану лжу від правди. Тому, зважаючи не стільки на докази, як на неспростовні факти історії, якого б народу вони не стосувалися (кривд, скоєних супроти вільнолюбивих новгородців, люті, що її пережили узбеки, наруг, що випали на долю тунгусів чи бурятів...), маємо, як колись повчав Тацит, «Sine ira et studio», тобто прямодушно, без гніву і симпатії, констатувати:

- історичне минуле Московського царства, Російської імперії, а також (із певними обмовками) Радянського Союзу позначене непогамованою потребою до завоювання та підкорення народів;

²⁹² Донцов Д. Передмова // Кюстін Астольф де. Правда про Росію. – К., 2009. – С.6.

²⁹³ Гуцало Є. Ментальність орди. – К., 1996. – С.11.

²⁹⁴ Лихачев Д. С. Нельзя уйти от самих себя...(Историческое самосознание и культура России) // Новый мир. – 1994. – № 6.

- спосіб цього завоювання, якою б великодержавною доцільністю та ідеологічними мотивами він не пояснювався, має бути, з загальнолюдського погляду, визнаний деспотичним, свідченням чому є жакливі бешкети, наруги та збиткування не тільки над переможеним супротивником, але й над мирним населенням;
- жорсткі уніфікаційні вимоги російського самодержавства, що мали повсюдну практику на звоєнованих землях і зазвичай зводилися до нещадної русифікації корінних народів, бодай у світлі нинішніх тенденцій мали б бути віднесені до ганебних сторінок російської історії;
- зважаючи на те, що йдеться про історично усталену й ментально сталу потребу колонізації чужих земель та народів, про те, що дійсно, є важкоздоланим і навіть непоборним, або, як каже акад. Д. Лихачов, від чого «нельзя уйти» і що з великої патріотичної любові до всього російського нерідко стає причиною неадекватного сприйняття та оцінки історії Росії самими російськими дослідниками, доводиться тільки шкодувати, що ті «грабежі, розбої, злочинства»²⁹⁵, а ми б додали й наголосили, ще й брак елементарної людяності та справедливості ще не стали предметом всенародного осуду;
- те, що важке історичне минуле Росії, яка, кажучи словами П. Чаадаєва, всупереч «всем законам человеческого общежития идет в направлении своего собственного порабощения и порабощения всех соседних народов»²⁹⁶, не є спокутуваним, дозволяє визнати, що експансіоністська сутність Московсько-Православної цивілізації не є спізнаним та розкаяним гріхом, а відтак навіює не тільки чимало смутку, але й спричинює тяжкі роздуми над перспективами її подальшого розвитку.

А вони, до речі, зберігають неабияку актуальність дотепер і з уваги на геополітичні доцільності сьогодення особливого оптимізму не додають. Адже, що там приховувати, втративши позиції на міжнародній арені після розпаду СРСР, Росія досить швидко вжила належних заходів, аби реваншуватися і в духовно-ідеологічному плані стала традиційно розглядати Захід як свого відвічного опонента, а до демократичних цінностей ставитися доволі стримано. Пікантності цій ситуації надає той факт, що духовно-ідеологічні функції з обґрунтування цілого комплексу питань загальноцивілізаційної важливості з розпадом СРСР та після проголошення його колишніми республіками державної незалежності перебрала на себе Російська Православна Церква. При цьому актуалізація діяльності цієї впливової церковної структури видається заледве чи не закономірною з кількох причин і насамперед може пояснюватися тим, що:

²⁹⁵ Гуцало Є. Ментальність орди. – С.13.

²⁹⁶ Цит. за кн.: Гуцало Є. Ментальність орди. – С. 30.

- після 70-річчя заборон і утисків з боку радянської влади Церква повертається в ореолі несправедливо потерпілої, а суспільство відчувається неабиякої духовної спраги;
- будь-яка нестабільність, а тим паче глибока криза, що обумовила появу бідних, знедолених і покривджених, справедливо вважається доброю Церкві;
- будучи і соціально, і культурно сформованими на релігійному базисі, цивілізаційні спільноти на етапі системних перетворень прагнуть набути тожсамості, тієї питомої ідентичності, в контексті якої роль релігійного компонента як унормовуючого, стабілізуючого та сакралізуючого фактора незмірно зростає;
- обстоюючи цінності сакрального значення, що неможливо без звернення до культових форм їхнього вираження, церква об'єктивно покликана виступати найпотужнішим випромінювачем «вражень, хованкою духу історичних подій та історичних характерів»²⁹⁷ і в той спосіб долучитися до виконання головного завдання цивілізації – навчити свого презентанта мислити.

Але, кажучи так, ми знову маємо застерегтися, що Московсько-Православна цивілізація – це цілком конкретний континуум значень та характеристик із тільки їм властивими ідеологемами та великодержавними амбіціями, чимало з яких слугували виправданням національного гніту та упослідження українського народу впродовж століть його перебування під російським протекторатом і які в переважній більшості підтримувалися та освячувалися тією ж таки Російською Православною Церквою (далі РПЦ – В. Ш.). У кожному разі, намагаючись збагнути, чому саме РПЦ на етапі національно-духовного відродження України або, конкретніше, в пору набуття нею субстанційного «я», своєї питоменості з такою ревністю протидіє цьому природному й об'єктивно зумовленому процесу, ми не вільні від думки, що належало б, передусім, мовити не тільки і не стільки про виразників зужитих та ситуативно анахронічних ідей, а про речі системного порядку, про сутнісне, живуче й важкоздоланне. Інакше, маючи за тематичну потребу означити відгомін Московсько-Православної цивілізації в контексті заяв та домагань нинішніх презентантів неоімперських настроїв, аж ніяк не збагнемо: чому те, над чим уже здійснила свій суворий вирок історія, зовсім недавно, в пору революційного лихоліття початку ХХ століття, і що, здавалося б, уже ніколи не дозволить з'явитися на її кону як щось самодостатнє та життєво привабливе чи придатне, зберігає свою актуальність, не застрашує можливістю свого повторення, не стає сигналом для загальнонаціонального занепокоєння, не пробуджує інстинкт самозбереження, не жахає тим, що цього разу саме тобі випаде впасти жертвою тиранії.

Практика візитацій незалежної України предстоятелями РПЦ, а точніше той спосіб духовно-ідеологічного «окормлення», до якого зводиться їхня душпастирська опіка, в цьому сенсі може сміливо вважатися показовою.

²⁹⁷ Тойнби А. Постигание истории. – М., 1991. – С. 618.

Відзначаючись богословськими обґрунтуваннями права РПЦ на Україну як свою «канонічну територію», ця діяльність (свідомо чи ні!) об'єктивно йде врозріз з державотворчим поступом України і фактично є формою прямої та освяченої авторитетом Церкви пропаганди неоімперських ідей. Щоб у тому пересвідчитися, лише назвемо деякі тези з виступів патріарха Московського і всієї Русі Кирила, якими він залюбки послуговується під час своїх неодноразових візитів і які в своїй більшості зводяться до наголошення спільних витоків українського та російського народів. Серед тих положень твердження зразка:

- «Киев – это начало всех наших начал», «святая земля» нашей Церкви, это то место, «откуда есть пошла земля русская», это основа «восточнославянской православной цивилизации, наследниками которой мы все являемся», это «столица русского православия», это «общая купель крещения»²⁹⁸ тощо;
- Россия, Украина и Беларуссия – «это единая святая Русь»²⁹⁹;
- Москву основал великий Киевский князь Юрий Долгорукий, а первым московским святым стал митрополит Киевский Петр. Он перенес резиденцию Киевских первосвященителей в Москву, которая таким образом стала духовной столицей тогда еще единого нашего государства. Поэтому Московские Патриархи являются преемниками Киевских митрополитов»³⁰⁰;
- «Историческое сознание наших народов формировалось тысячелетним единством в вере, единством в Церкви, в культуре, в испытаниях, общин трагедиях и победах»³⁰¹;
- «...Мы по существу единый народ, мы связаны тысячами братских, родственных нитей»³⁰²;
- «У нас общее прошлое и много одинаковых сегодняшних проблем»³⁰³. - «віковічна» єдність українського та російського народів зберігає свою значущість і для наших сучасників, що підтверджується результатами голосування в телепроектах, які проводилися відповідно під назвами «Ім'я України» та «Імя Росії», внаслідок якого перелік найшановніших осіб в Україні очолив князь ростовський, новгородський, а згодом великий київський князь Ярослав Мудрий, а першим іменем Росії був названий його нащадок, великий князь Володимирський, Київський та Новгородський Олександр Невський.³⁰⁴

²⁹⁸ Кореспонденція Алли Бойко для Портала – Credo. Ru від 15. 07. 2009.

²⁹⁹ Там само.

³⁰⁰ Там само.

³⁰¹ Там само.

³⁰² Там само.

³⁰³ Там само.

³⁰⁴ Там само.

У перегуці з цими засадничими положеннями богословського думання нинішнього предстоятеля РПЦ перебувають і твердження його попередника патріарха Московського та всієї Русі Алексія II, який також наголошував, що «Мы все – духовные наследники святого равноапостольного князя Киевского Владимира, нашего общего крестителя. Наша тысячелетняя великая восточнохристианская славянская культура и цивилизация родилась в Киеве»³⁰⁵.

Рясніють подібними звіреннями і висловлювання авторів московської газети «Русь державная», що має своїх численних читачів і в Україні. «Мы, — заявляється в кореспонденції під назвою «К возрождению Святой Руси», — не можем существовать без Украины, потому что Украина — это Малая Русь, наш духовный источник, наша купель».³⁰⁶ «Святая Русь — назначается в цьому ж дописі, — это уникальный цивилизационный проект». А які цільові зарядження та масштаб такого проекту в сучасних вимірах також не доводиться сумніватися. «...Государственная идеология, — повідомляється в анонімній статті «К возрождению Святой Руси», — может быть только идеологией Российской Державности и Российского Патриотизма. Речь идет не об узком национализме, которым никогда не страдала русская государственность, а именно о России, как о вселенском Царстве, России, как о Третьем Риме»³⁰⁷. Ну а як, приміром, такі погляди можуть кореспондуватися в Україні з мовною проблематикою дозволимо судити зі статті А. Мельникова, поміщеної в дніпропетровській газеті «Мир» під назвою «Откуда взялось на Украине двуязычие», в якій безапеляційно заявляється: «Русский язык в силу исторических, религиозных, политических и экономических причин должен стать государственным языком Украины», а в резюме додається: «... русский язык — общая кровь, которая исторически питает наше славное славянское племя».³⁰⁸

То ж хіба варто дивуватися, що навіть поділ УПЦ за юрисдикційною ознакою, наслідком якого стало утворення УПЦ КП та відхід до останньої чотирнадцятимільйонної пастви, прочитується патріархом Кирилом як витівка незначної частини націоналістично налаштованих громадян України, а надання УПЦ автокефального статусу у канонічний спосіб із можливого на початку автокефалізаційного руху уже встигло за якийсь десяток років перетворитися на позацерковне хотіння політиків і журналістів³⁰⁹ із тим мотиваційним підтекстом, що коментарів не потребує: «Україна – частина

³⁰⁵ Истомин Ю. Мы все наследники святого князя Владимира, а не Мазепы // Мир. — 2008. — №8 (144). — С. 3.

³⁰⁶ К возрождению Святой Руси // Русь державная. — 2009. — №19 (193).

³⁰⁷ Идеология Российской Державности // Русь державная. — 2009. — № 7.

³⁰⁸ Мельников А. Откуда взялось на Украине двуязычие // Мир. — 2007. — № 19 (117). — С. 9.

³⁰⁹ Кореспонденція Алли Бойко для Портала – Credo. Ru від 15. 07. 2009.

спільного цивілізаційного простору і не повинна мати автокефальної Церкви».³¹⁰

При цьому, закликаючи довіряти тільки йому та прислуховуватися лише до рішень архієрейських постанов РПЦ, патріарх Кирило, навіть не схильний приховувати, що вважає імперію природовідповідною формою державного устрою Росії і не тільки симпатизує, але й ратує за втілення ідей нового «русского мира». Зрештою, стримане ставлення до демократії, як і звернення до українців спільно протидіяти Заходу, що виступає уособленням гріха та споживацтва³¹¹, є ще одним красномовним підтвердженням того, що в особі нинішнього предстоятеля РПЦ маємо визнати достойника відверто імперського стибу мислення та дій. Відтак, як на тому слушно наголошує В. Єленський, пропонуючи українцям «переглянути свій історичний вибір», або довільно оперуючи «як церковним правом, так і історичними фактами» чи вдаючись до спроб «піднести Російську Церкву над іншими, відмовити Церквам країн, які здобули незалежність, у праві мати свої власні Церкви, «закріпачення» України як одвічного елемента милого патріархові геополітичного конструкту»³¹², патріарх Кирило унаочнює орієнтаційну порізненість цивілізаційного поступу сучасності, в контексті якої:

- в Росії зростають великодержавні амбіції та церковна протидія Заходу, тоді як в Україні вживаються неабиякі євроінтеграційні зусилля;
- в Росії спостерігається тісна співпраця РПЦ та федерального центру, в Україні застерігаються європейські пріоритети державного розвитку та вживаються заходи по переведенню рівності усіх релігійних організацій в життя;
- в Росії відчутна (принаймні позірно!) впевнена хода второваною дорогою власної історії, в Україні озирання на сусідів та ситуативна непевність, що жене очільників на битву дороги, де ми то просимо церковного визнання, то заявляємо про бажання чимхудш увійти в міжнародні організації, не завжди даючи собі звіт у корисності таких понук;
- в Росії брак самокритичності за скоєні злочини супроти поневолених нею народів, у нас педалювання на скорботних сторінках української історії, що нерідко поглиблюють почуття розпачу, жалю та упослідженості;
- в Росії (принаймні позірне!) зростання добробуту та покращення життя народу, у нас подальше розшарування суспільства за майновою ознакою, його регіоналізація та загальна девіанізація;
- в Росії патріотичне піднесення, у нас волення проросійських ЗМІ про посилення націоналістичних тенденцій в Україні, а власне про ті

³¹⁰ Єленський В. Патріарх замінив християнство геополітикою // Голос Православ'я. – 2009. – № 16(256). – С. 8.

³¹¹ Там само

³¹² Там само.

вияви любові до Вітчизни, які вже подостатком нівелювалися різким зниженням рівня життя та розчаруваннями обраного політичного курсу³¹³;

- Росія неухильно й послідовно поширює свою присутність в Україні практично в усіх сферах життя: політиці, фінансах, торгівлі, культурі, засобах масової інформації³¹⁴ та вибудовує у її східному регіоні «опорну політико-економічну базу для реалізації своїх експансіоністських інтересів»³¹⁵, у нас байдужість із боку влади, а іноді й потурання зацікавлених осіб таким виявам сучасної експансії.

Зрозуміло, що таке сприйняття українських реалій патріархом Кирилом, який привласнив собі роль єдиного правильного інтерпретатора вітчизняної історії і почувається в незалежній Україні її справжнім духовним господарем, волею-неволею діагностує ситуацію в Україні і на суспільно-ідеологічну, і на політичну, і на церковно-релігійну, і на культурну пробу, засвідчуючи status quo – хто є хто в Україні і хто як ставиться до України з огляду на її минуле та сучасні завдання. У той спосіб, інспіруючи напруження на різних життєвих рівнях та зрізах, РПЦ в імені свого святителя ставить перед державним проводом України, її політикумом, речниками різних царин знання, а також перед суспільним загалом в цілому непрості питання, що потребують виваженої відповіді, з неодмінним урахуванням того, що:

- в ім'я правди та духовно-національного визволення з полону імперських стереотипів український народ потребує історичного й церковно-релігійного катарсису, а також значної корекції поглядів на історію українсько-російських відносин;
- Україна приречена на перегляд власної історії, на власне самоспінання та самоздійснення, на засвоєння власного духовного космосу та ідеалів, що не уявляється можливим без об'єктивного, глибокого й всебічного аналізу, публічних дискусій, наукових диспутів, зіткнення позицій та вироблення спільних підходів до вирішення складних питань нашого непростого буття;
- Україні мають важити насамперед пріоритети й аксіологія релігійного мислення її народу, з'ясування яких на рівні «ми» й «вони», «своє» й «чуже», «наше» та «їхнє» неодмінно передбачає чіткі відповіді на те, хто ми є?, звідкіля?, куди прямуємо?, чого воліли б досягнути? тощо;
- немало щирих віруючих УПЦ навіть не подекують, що правдоподібно можуть помилятися, засвоюючи чи ж повторюючи призабуті уроки з історії Церкви та Вітчизни;
- якнайшвидше та найкраще опанування необхідних знань удоцільнює не тільки наявність рефлексій, а й розуміння того, що, попри церковно-релігійну та політико-ідеологічну порізненість, українське

³¹³ Томенко О. Президент утрачених надій // Свобода. – 2010. – №5 (463). – С. 3.

³¹⁴ Корж В. Яке обличчя держави оберемо? // Свобода. – 2010. – №5 (463). – С. 10.

³¹⁵ Там само.

суспільство потребує вироблення консенсусу в головному питанні буття, яким мала б виступати ідея наповнення українського державного суверенітету реальним національним змістом;

- потребуючи історичного самовіднайдення та духовного самоутвердження, Україна має вдало розпорядитися благом спізнаної істини, застерігаючись на тому, що неоімперські домагання, з одного боку, насправді нічого спільного з християнством не мають, а з другого – в своїй більшості суперечать сучасним напрацюванням у різних царинах гуманітарного знання.

Під цим оглядом, усвідомлюючи значущість умовисновку щодо східнослов'янської єдності та Москви – правонаступниці Київської Русі, який виступає наріжним каменем усіх обґрунтувань, пов'язаних з виключними преференціями РПЦ на Україну як невід'ємну частину своєї «канонічної території», тільки вкажемо на її гостро дискусійний характер, який доволі часто минається з властиво науковими раціями і в критичній оцінці сучасних інтерпретаторів зазвичай зводиться до констатацій:

- Русь як державне утворення IX – XI століть із центром у Києві дійсно тяжіла до політичної єдності, а давньоруські князі почувалися данниками великого київського князя, однак, як засвідчує етнографічна та археологічна наука, єдиної Русі як етнічної спілки доль давньоруських племен ніколи не існувало;
- Русь, що згодом дістане назву Київської, являла собою багатоплемінне утворення і з огляду на об'єктивні фактори (віддаленість, роз'єднаність...) не була і не могла бути в суспільному сенсі чулою на етнічну спорідненість та політико-ідеологічну єдність;
- давньоруська держава надзвичайно потерпала від міжкнязівських чвар, які стали чи не найважливішою причиною її занепаду, а також одним з красномовних підтверджень того, що міжплемінної єдності в Русі не існувало навіть на рівні інтенцій князівського проводу;
- врахування того безперечного факту, що в період офіційного хрещення Русі Володимиром Святославичем у 988 році самого міста Москви не існувало в природі (Москва як поселення вперше згадується лише у 1147 році), відносить самі твердження про єдність з тим, чого взагалі не було або з тим, що жодного уявлення не мало про таку єдність, до розряду смислового нонсенсу;
- якщо деінде означена єдність (нехай у латентних формах!) таки існувала, а дещо згодом процес етногенезу призвів до утворення трьох східнослов'янських народів, то такий стан речей не може слугувати бодай моральною підставою нинішній РПЦ – хронологічно «молодшій» Церкві-посестрі – для того, щоб відмовити в праві існування чи відновлення автокефалії своїй матірній Церкві;
- науково неспростовний висновок про те, що український народ на племінному етапі свого розвитку не перебував і практично не міг перебувати в єдності з фіно-угорськими племенами, на етнічному

базисі яких згодом постало Велике князівство Московське, як і врахування того, що слов'янські племена були не більше, ніж данниками великого київського князя, а міжкнязівські усобиці призвели до занепаду Русі як державного утворення IX – початку XII століття, фактично знедоцільнює подальші спекуляції довкола твердження про давньоруську єдність східнослов'янських племен чи обстоювання тези про те, що український народ ніби є відгалуженням «русського народу», а не окремим етносом;

- навіть якщо припустити, що давньоруська держава IX – початку XII століть являла собою ту форму політичної єдності, яка провістила на віки єднальні порухи і непорушну спілку доль російського, українського та білоруського народів, то сам факт нинішнього нав'язування чи домагання об'єднаного «братерства» з боку певних кіл сучасної Росії виглядає на абсурд, за якого, ігноруючи сучасні реалії, будь-яке завоювання, ба й добровільне входження до складу імперії вважається підставою для виправдання довічного уярмлення.

А проте, як засвідчують історичні та й поточні реалії, життя в повноті свого вияву значно складніше за будь-які теоретичні побудови та наукові аргументи. Тому, якою б самопевністю чи претензійністю не були позначені домагання речників неоімперських амбіцій, як і мотивації їхніх опонентів, більшість з яких оперта на надійну джерельну основу та характеризується переконливістю доказів, наукова безпристрасність змушує визнати, що Московсько-Православна цивілізація:

- являє собою складне імперське утворення, великодержавна претензійність якого базована на концепціях східнослов'янської єдності та Москви – правонаступниці давньоруської спадщини князівського періоду;
- справила значний вплив на Україну як складову частину Московського царства, Російської імперії та Радянського Союзу;
- залишила в Україні сліди різного гатунку, в позитиві яких значаться трудові й бойові звершення, радість спільних перемог й гіркота втрат, будівництво столиць й магістралей віку, видатні досягнення в галузі освіти, науки, техніки, культури, мистецтва, спорідненість на родинному рівні..., а в негативному висліді – імперська жорстокість, визиск, деспотія, національний гніт, класово-ідеологічний терор, правові обмеження, нещадна русифікація, що й дотепер відлунюють в генетичній пам'яті мільйонів громадян України болем втрат та поневолення;
- послуговується тими ідеологемами, більшість з яких нині не витримує наукової критики і сміливо може бути віднесена до числа надумано-спекулятивних ефемерид та фантазмагорій.

Зрештою, Московсько-Православна цивілізація сьогодні:

- це переконання значного загалу громадян сучасної України, сформованих під потужним впливом як імперської, так і радянської ідеологій;
- це важкі наслідки русифікаторської політики, реалізація якої становила вістря ідеології всіх російських влад та режимів;
- це важливий релігійний фактор, що проявляється в крайній ортодоксальності мислення, відповідній формі його культового та мовного вираження;
- це виклик європейській стратегії розвитку України, в контексті якої культивування історично зужитих й подостатком дискредитованих ідей російського самодержавства створює політико-ідеологічне напруження на загальнонаціональному рівні і вступає в суперечність з логікою її інтеграційного поступу;
- це дилема доленосної ваги, в якій дві найпотужніші правди й виправдання українського вибору (проєвропейський чи проросійський?!) вважаються сутнісно незіставними, тобто антиподичними;
- це сфера особливої опіки РПЦ, духовно-ідеологічні настанови якої нерідко розчахають сумління громадян України на пласі делікатної властивості: покластися на запевнення ієрархів та сповідувати нехай і удавані, але вживлені в народну свідомість ідеї східнослов'янської єдності та миролюбних намірів «старшого» брата, в тісних «обіймах» якого донедавна задихалася національна субстанція... чи пристати на націєтворчий ідеал суверенної України, що ніяк не може виборсатися з хроніки перехідного періоду та все вагається в правильності обраного курсу;
- це симптоми й рецидиви тих повчальних уроків трагічної історії, що іноді нагадують політичну істерію довкола цивілізаційного вибору в його українсько-російській проекції та загрожують згортанням демократизаційних процесів з тими наслідками, з приводу яких ще зовсім недавно так скрушно справлялися тризни;
- це важка правда про нещасне минуле українського народу, яка, будучи незаперечним фактом науки, не стала ціннісним набутком суспільного загалу, а власне тих громадян, які залишилися глухими й нечулими на свою національну, любу, милу й рідну правду, бо в незалежній Україні почувалися кинутими напризволяще, забутими й знедоленими, втративши можливість працювати, навчати дітей, коли-небудь отримати житло або гарантовану медичну допомогу;
- це сучасна даність, вираженням якої є проєкт нового «русського міра», тобто та ідея, що нині активно пропагується і відповіддю на яку буде знаменувано український поступ в його ближчій та віддаленій перспективах;
- це виняткова відповідальність перед пам'яттю предків, викликами сучасності та майбутнім нащадків.